

УДК [159.9:351.74](477)(043.3)

ДИФЕРЕНЦІЙНІ ТИПИ РЕФЛЕКСІЇ У ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Алексєєнко Н.В., викладач
кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті представлені результати емпіричного дослідження диференціальних типів рефлексії у працівників кримінально-виконавчої служби з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності. Встановлено, що працівники з високим рівнем готовності до інноваційної діяльності демонструють вищу здатність до продуктивної системної рефлексії, яка забезпечує адаптивність і самодетермінацію суб'єкта. У свою чергу, представники групи з низьким рівнем готовності до інноваційної діяльності демонструють вищі показники таких непродуктивних типів рефлексії, як інтроспекція та квазірефлексія.

Ключові слова: інноваційна діяльність, квазірефлексія, кримінально-виконавча служба, психологічна готовність, системна рефлексія.

В статье представлены результаты эмпирического исследования дифференциальных типов рефлексии у работников уголовно-исполнительной службы с разным уровнем психологической готовности к инновационной деятельности. Установлено, что работники с высоким уровнем готовности к инновационной деятельности демонстрируют более высокую способность к продуктивной системной рефлексии, которая обеспечивает адаптивность и самодетерминацию субъекта. В свою очередь, представители группы с низким уровнем готовности к инновационной деятельности демонстрируют более высокие показатели таких непродуктивных типов рефлексии как интроспекция и квазирефлексия.

Ключевые слова: инновационная деятельность, квазирефлексия, уголовно-исполнительная служба, психологическая готовность, системная рефлексия.

Aleksieienko N.V. DIFFERENTIAL TYPES OF REFLECTION OF STAFF OF CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE WITH DIFFERENT LEVELS OF PSYCHOLOGICAL READINESS TO INNOVATIVE ACTIVITY

The article presents the results of an empirical study of differential types of reflection of staff of criminal and executive service with different levels of psychological readiness to innovative activity. It was found that employees with a high level of readiness to innovative activity demonstrate a higher ability to productive systemic reflection that provides adaptability and self-determination of the subject. In turn, representatives of the group with a low level of readiness to innovative activity demonstrate higher rates of such non-productive types of reflection as introspection and quasi-reflection.

Key words: criminal and executive service, innovative activity, introspection, quasi-reflection, psychological readiness, systemic reflection.

Постановка проблеми. Проблеми сьогодення актуалізували безліч проблем, пов'язаних із психологічними особливостями особистості працівників у період реформування та нововведень у професійній діяльності. У цьому сенсі не є винятком і кримінально-виконавча служба України. Психологічні дослідження особистості працівників даної служби є представленими в достатній кількості, але питання психологічної готовності працівників кримінально-виконавчої служби (далі – КВС) до інноваційної діяльності є недостатньо вивченими в царині психології. До цього часу майже не було спроб описати рефлексію у пенітенціаріїв, хоча дана проблема є однією з ключових в даній галузі діяльності, оскільки вона допомагає пізнати себе через свої дії та вчинки, самопізнання в діяльності, що

дає змогу розкрити специфіку духовного світу особистості працівника.

Значна кількість працівників кримінально-виконавчої служби України має великий практичний досвід роботи у виправних установах, але, тим не менш, інноваційні зміни системи вимагають іншого підходу до виконання їхньої професійної діяльності. Сталі та вже звичні методи здійснення професійної діяльності не можуть повною мірою відповідати новим вимогам. Модернізація КВС, її перетворення передбачає наявність фахівців, здатних до практичної реалізації поставлених завдань. Сучасний підхід передбачає вміння творчо вирішувати виниклі проблеми, бути готовим до змін і впровадження інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений нами аналіз психологічних

досліджень свідчить, що рефлексія посідає одне з чільних місць у формуванні уявлень людини про себе і світ загалом.

Рефлексивний механізм визначають як спрямованість на пошук, розроблення засобів, за допомогою яких можна було б досягти окресленої мети [4, с. 20].

Е.Л. Носенко вказує на зв'язок рефлексивності та саморегуляції та звертає увагу на напрям досліджень рефлексивності, пов'язаний з підтвердженням позитивного впливу рефлексивних процесів на саморегуляцію, представлений дослідженнями феномена «mindfulness», який трактують як «усвідомлену присутність» або зосередженість уваги на подіях теперішнього часу. Цей феномен характеризує ясну свідомість. Найважливіші дослідження, пов'язані із цією формою рефлексивної свідомості, спираються на теорію самодетермінації, у якій він отримав «нове життя». Ясність усвідомлення ситуації та високий рівень уваги, пов'язаний з феноменом «усвідомленої присутності», зумовлюють отримання людиною необхідної інформації і відчуттів, необхідних для здорової саморегуляції, яка виявляється тим успішнішою, чим краще індивід володіє інформацією про події, що відбуваються навколо нього [12, с. 118].

О.І. Зімовін та Є.В. Заїка виокремлюють поняття «рефлексивність» і «рефлексія» та вказують, що рефлексивність характеризується інтегрованістю, системністю та контигуальністю, на відміну від динамічності, дискретності та спрямованості рефлексії. Рефлексивність є узагальненою можливістю рефлексії та, на відміну від неї, співвідноситься не з конкретним змістом діяльності, а з системною цілісністю особистості. Як особистісна властивість рефлексивність забезпечує їй можливість спрямування власної активності на саму себе [5, с. 70].

А.В. Карпов вважає, що рефлексія як інтегральна психічна реальність існує у трьох модусах: процесу, стану та властивості особистості, а отже, рефлексивність повинна бути представлена як якісно особлива властивість індивіда [6].

Д.О. Леонтьєв в контексті диференційного підходу до визначення рефлексивності виокремлює три її форми: 1) інтроспекція (самокопання), пов'язана із зосередженістю на власному стані, власних переживаннях; 2) системна рефлексія, пов'язана із самодистанціюванням та поглядом на себе зі сторони, що дозволяє охопити одночасно полюс суб'єкта і полюс об'єкта; 3) квазірефлексія, спрямована на об'єкт, що не має стосунку до актуальної життєвої ситуації, і пов'язана з відривом від актуальної ситуації буття у світі. Такий підхід

дає можливість розділити конструктивні та деструктивні впливи рефлексивності на діяльність особистості [9].

Як зазначає В. Власова, у сучасній психологічній науці традиційно виділяють три основні напрями дослідження рефлексії: інтелектуальний, особистісний та комунікативний. Рефлексія – це не просто знання чи розуміння суб'єктом самого себе, але й з'ясування того, що інші знають і розуміють того, хто рефлексує, його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні уявлення [2, с. 69].

О.В. Крюкова зауважує, що дослідження рефлексії допомагають виділити такий тип рефлексії, який сприймається і оцінюється як найважливіший механізм міжособистісного пізнання, розуміння і регуляції поведінки в ситуаціях міжособистісного і групового спілкування. Рефлексія бере участь у процесі інтерпретації ситуації взаємодії, відіграє велику роль у проектуванні та управлінні взаємодією [8, с. 645].

Форми рефлексії, підкреслює Л.О. Сасіна, можна визначити через характер її функцій. Основними функціями можна вважати конструктивну і контрольну. Конструктивна функція полягає в пошуку і встановленні інтелектуальних зв'язків між наявною ситуацією і світоглядним ставленням до неї, активізації процесів саморегуляції діяльності і поведінки. Контрольна функція полягає в налагодженні, перевірці і використанні зв'язків між існуючою ситуацією і світоглядним ставленням до неї, перевірці процесів саморегуляції діяльності й поведінки. Залежно від виконуваних функцій рефлексія може приймати дві форми: рефлексії самосвідомості і рефлексії образу дій. Поєднання цих форм є необхідною умовою успішної рефлексії професійної діяльності [13].

Професійна рефлексія – це співвіднесення себе, можливостей свого «Я» з тим, що вимагає обрана професія, у тому числі з уявленнями про неї. Вона являє собою єдність людського (здатність до самоучіння, аналіз причинно-наслідкових зв'язків, сумнівів, реалізації ціннісних орієнтацій, роботи над собою) та професійного (тобто застосування цієї здібності до важких умов і обставин професійного життя). Ці уявлення розвиваються і допомагають людині сформулювати отримані результати, передбачити цілі подальшої роботи, скоректувати свій професійний шлях [16].

Враховуючи міждисциплінарний характер проблем, пов'язаних із рефлексією, резюмує Л. О. Сасіна, можна стверджувати, що залежно від сфери, у якій проводяться дослідження, виділяється та або інша сторона рефлексії, акцентується увага на тому або іншому аспекті. Такий широкий спектр

можливих досліджень в області рефлексії обумовлений включеністю рефлексивних процесів в регуляцію практично всіх сфер людської активності [13].

Важливими, на думку С.А. Наход, є кілька моментів, які акцентують роль рефлексії у професійній діяльності: по-перше, рефлексія необхідна під час освоєння професійної діяльності; по-друге, на її підставі здійснюється контроль і управління процесом засвоєння; по-третє, рефлексія необхідна в разі зміни умов професійно-освітньої діяльності; по-четверте, вона є одним з основних механізмів розвитку самої діяльності [11, с. 136].

На основі такої якості, як рефлексивність, зазначає С. Гунько, особистість здатна аналізувати свої можливості під час розв'язання тих чи тих професійних завдань, здійснювати пошук причинно-наслідкових зв'язків у явищах і процесах, реалізовувати ефективно спілкування та взаємодію з іншими особами, проектувати, прогнозувати та програмувати свою професійну діяльність. Тому дуже важливим аспектом під час професійної підготовки майбутнього фахівця є виявлення актуального рівня індивідуальної міри вираженості його рефлексивності та забезпечення максимального сприятливих умов для розвитку цієї якості [3, с. 153].

Стосовно психологічної готовності до інноваційної діяльності В.П. Чудакова вказує, що носіями інновацій є творчі й конкурентоздатні особистості, які здатні до рефлексії, що характеризує здібності персоналу освітніх організацій до самопізнання, самовизначення і осмислення ними свого духовного світу, власних дій і станів, ролі та місця у професійній діяльності [15, с. 174].

О.В. Блага виокремлює такі риси характеру інноваційного типу особистості: потреба в змінах, уміння звільнитися від беззастережної влади традицій, визначаючи точки розвитку й адекватні їм соціальні механізми; наявність творчості як визначальної особистісної якості й творчого (креативного) мислення; здатність знаходити ідеї й використовувати можливості їхньої оптимальної реалізації; системний, прогностичний підхід до відбору й організації нововведень; здатність орієнтуватися у стані невизначеності й визначати припустимий ступінь ризику; готовність до подолання перешкод, що постійно виникають; вміння ставити мету; прагнення до самоосвіти та самовдосконалення; розвинена здатність до рефлексії, самоаналізу [1, с. 9–10].

У структурі готовності до інноваційної діяльності, вказує Н.В. Сидоренко, важливим і необхідним компонентом є рефлексія, різ-

ні види якої пов'язані з виникненням нових ідей, що стосуються безпосередньо предмета професійної діяльності; переосмисленням власного образу «Я», цінностей (у тому числі професійних), самопізнанням, тобто тим, що зазвичай детермінує зміну особистісно-професійної позиції; розумінням рольових функцій і позиційно організації колективної взаємодії в спільній діяльності та міжособистісних стосунках [14, с. 282–283].

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у вивченні диференційних типів рефлексії у працівників кримінально-виконавчої служби з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення поставленого завдання нами був використаний опитувальник «Диференційний тип рефлексії» розроблений Д.О. Леонтьєвим, Е.М. Лаптевою, Є.М. Осіним і А.Ж. Саліховою. Результати проведених авторами опитувальника досліджень показують повну адекватність диференційного підходу до рефлексивності, виділення її «хорошого», продуктивного різновиду (системна рефлексія) і двох «поганих», непродуктивних варіантів (інтроспекція та квазірефлексія).

У ролі досліджуваних виступили працівники кримінально-виконавчої служби України загальною кількістю 227 осіб. Із застосуванням опитувальника для виміру психологічної готовності до інноваційної діяльності В.Є. Клочко й О.М. Краснорядцевої та за допомогою кластерного аналізу за методом k-середніх були сформовані групи з різним рівнем (низький, середній та високий) психологічної готовності до інноваційної діяльності.

У теоретичну основу своєї методики В.Є. Клочко та О.М. Краснорядцева поклали розуміння психологічної готовності до інновацій як ресурсу, потенціалу, переддиспозиції, передумови саморозвитку особистості, яка може вивчатися позаситуаційно. На думку авторів, психологічна готовність до інноваційної діяльності – це динамічна якість особистості, що проявляється в загальному показнику, а також у трьох шкалах – «Ініціативність», «Перевага діяльності, що вимагає інновативності», «Готовність до змін» [7].

Першу групу (з низьким рівнем) склали 82 досліджуваних, у другу групу (з високим рівнем) увійшло 77 досліджуваних. 68 респондентів із середнім рівнем показника були виключені з подальшого дослідження. Результати дослідження типів рефлексії з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники типу рефлексії у працівників КВС з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності (M±m)

Шкали	1 група (низький рівень)	2 група (високий рівень)	t	p
Системна рефлексія	31,2±0,40	38,4±0,54	10,71	0,01
Інтроекція	39,2±0,49	28,7±0,75	11,72	0,01
Квазірефлексія	34,1±0,82	29,9±0,73	3,83	0,05

За шкалою «Системна рефлексія» показник в першій групі склав 31,2±0,40, у другій групі цей показник дорівнював 38,4±0,54. Були отримані достовірні відмінності між групами у бік підвищення показника за цією шкалою у другій групі, $t=10,71$, $p\leq 0,01$.

Таким чином, представники другої групи порівняно з першою характеризуються вищою здатністю до самодистанціювання і погляду на себе збоку, що дає можливість охопити одночасно полюс суб'єкта і полюс об'єкта.

У першій групі показник за шкалою «Інтроекція» склав 39,2±0,49, у другій групі показник за цією шкалою дорівнював 28,7±0,75. Виявлено вірогідно більш високий показник у першій групі ($t=11,72$, $p\leq 0,01$).

Отже, досліджувані першої групи характеризуються більшою зосередженістю на власному стані та власних переживаннях у порівнянні з другою групою.

Показник за шкалою «Квазірефлексія» в першій групі склав 34,1±0,82, у другій групі цей показник дорівнював 29,9±0,73. Математико-статистичний аналіз виявив вірогідно більш високий показник за цією шкалою у першій групі, $t=3,83$, $p\leq 0,05$.

Таким чином, досліджуваним першої групи більшою мірою притаманна спрямованість рефлексії на об'єкти, які не мають стосунку до актуальної життєвої ситуації та пов'язані з відривом від актуальної ситуації буття у світі.

Виявлені у даному дослідженні особливості рефлексії працівників КВС з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності знаходять своє підтвердження в позиції І.І. Ліщук, згідно з якою для розвитку рефлексії важливими є певні професійні умови, серед яких автор називає активізацію міжсуб'єктних стосунків між учасниками рефлексивної діяльності та актуалізацію рефлексивності. Рефлексія становить сутнісну характеристику міжсуб'єктних відносин, оскільки здатна бути механізмом пізнання не лише своєї, але й чужої свідомості. Актуалізувати рефлексивність – означає аналізувати актуалізацію

потреби у перегляді власної професійної позиції [10, с. 81].

Здатність до системної рефлексії є лише одним із чинників психологічної готовності до інноваційної діяльності, серед яких, на нашу думку, можливо зазначити також локус контролю, толерантність до невизначеності, фактори прийняття рішень тощо, котрі є психологічним ресурсом готовності до перегляду власної професійної позиції в умовах реформування. Ця гіпотеза потребує подальших емпіричних досліджень і підтверджень.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, отримані в дослідженні результати диференційних типів рефлексії працівників КВС із різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності дають підстави зазначити таке. Досліджувані з високим рівнем готовності до інноваційної діяльності демонструють більш високу здатність до продуктивної системної рефлексії, що забезпечує адаптивність і самодетермінацію суб'єкта, здатність багатоаспектно розглядати життєві та професійні ситуації, вбачати в них альтернативні можливості. У свою чергу, представники групи з низьким рівнем готовності до інноваційної діяльності демонструють більш високі показники таких непродуктивних типів рефлексії, як інтроекція та квазірефлексія, котрі обумовлюють орієнтацію суб'єкта на власний стан та уникнення проблемної ситуації, реальне вирішення якої не є очевидним, через резонерські міркування або безпідставні фантазії, що не мають стосунку до актуальної проблеми.

Поведене дослідження не вичерпує всієї глибини окресленої проблеми. Перспективним слід вважати вивчення більш широкого кола психологічних чинників готовності до інноваційної діяльності та розроблення відповідної деталізованої корекційної програми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блага О.В. До питання про філософське осмислення ролі освіти у формуванні інноваційного типу

- особистості / О.В. Блага // Вісн. НТУУ «КПІ». Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2006. – № 2. – С. 7-10.
2. Власова В. Особливості розв'язання міжособистісних конфліктів особистостями з різним рівнем рефлексивності / В. Власова // Вісник студентського наукового товариства Ніжинського держ. університету. – 2010. – Вип. 6, Ч. 1. – С. 69-71.
3. Гунько С. Діагностика міри вираженості рефлексивності в майбутніх соціальних педагогів / С. Гунько // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. – 2015. – № 1. – С. 153-157.
4. Долинська Л.В. Самореалізація особистості як соціально-психологічний феномен / Л.В. Долинська, О.І.Пенькова//Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2016. – № 3(48). – С. 18-25.
5. Зімовін О.І. Рефлексивність та рефлексія: співвідношення понять / О.І. Зімовін, Є.В. Заїка // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. – 2014. – № 47. – С. 65-71..
6. Карпов А.В. Психологія рефлексивних механізмів діяльності / А.В. Карпов. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с.
7. Краснорядцева О.М. Диагностические возможности опросника «Психологическая готовность к инновационной деятельности» / О.М. Краснорядцева, Д.Ю. Баланев, Э.А. Щеглова // Сибирский психологический журнал. – 2011. – № 40. – С. 164-175.
8. Крюкова О.В. Соціальна рефлексія як складова соціального розвитку особистості / О.В. Крюкова // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2012. – Вип.16. – С. 636–646.
9. Леонтьев Д.А. Разработка методики дифференциальной диагностики рефлексивности / Д.А. Леонтьев, Е.М. Лаптева, Е.Н. Осин, А.Ж. Салихова// Рефлексивные процессы и управление. Сборник материалов VII Международного симпозиума 15-16 октября 2009, г. Москва / под ред. В.Е. Лепского. – М. : Когито-Центр, 2009. – С. 145-150.
10. Ліщук І.І. Проблема формування здатності до рефлексії майбутніх медичних сестер у процесі фахової підготовки / І.І. Ліщук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2016. – № 3 (85). – С. 78-83.
11. Наход С.А. Щодо питання визначення сутності та критерія сформованості рефлексивного компонента прогностичних умінь практичних психологів / С.А. Наход // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 26–27 берез. 2015 р.). – Т.І. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – С. 136–139.
12. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : [монографія] / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига. – К. : Вища школа, 2003. – 126 с.
13. Сасіна Л.О. Розвиток педагогічної рефлексії: теоретичний аспект / Л.О. Сасіна // Теорія і методика професійної освіти : електронне наукове фахове видання. – 2015. – № 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tmpe.profua.info/images/16sasina>.
14. Сидоренко Н.В. Рефлексивний компонент потенціалу вчителя в загальній структурі готовності до інноваційної діяльності / Н.В. Сидоренко // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 березня 2015 року, м. Суми). – Том 1. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – С. 282 – 284.
15. Чудакова В.П. Психологічна готовність до інноваційної діяльності як чинник формування конкурентоздатності особистості в умовах швидкозмінного середовища / В.П. Чудакова // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. – 2014. – № 1. – С. 167-178.
16. Шанскова Т.І. Професійна рефлексія майбутніх фахівців гуманітарного профілю в умовах здобуття другої вищої освіти / Т.І. Шанскова // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка (Серія «Педагогічні науки»). – 2015. – № 15. – С. 330-335.